

AUŠRA ŽEMIENĖ

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Lietuva
Vilnius Gediminas Technical University, Lithuania

PAVARDĖ KULTŪRINĖS GLOBALIZACIJOS KONTEKSTE: „ASMENS PREKĖS ŽENKLAS“ AR KALBOS PAVELDO DALIS?

Surname in the Context of Cultural Globalization:
“Personal Brand” or Part of the Language Heritage

SUMMARY

Under the pragmatic conditions of cultural globalization, a surname is considered the property of a person or even “personal brand” rather than of the language. Nevertheless, with regard to the main aspects of surname concept definition, a surname is not only considered a matter of law, but also a matter of language. For this essential reason, any change in its usage regulation must be justified by linguistic arguments as well. The purpose of this article is to review the recorded cases of Lithuanian female anthroponyms in the ancient manuscript sources of Lithuania Proper and Lithuania Minor and to provide linguistic arguments justifying or denying the validity of legalization of non-suffixed female surnames. Non-suffixed female surnames found in historical documents by researchers of Lithuania Proper are reviewed. The results of the study on Lithuania Minor acronyms carried out by the present author in 2017 (about 18600 records of persons, of which 6767 are female) are used for the purpose of reviewing female naming cases in the region of Lithuania Minor. On this basis the formation of the Lithuania Minor female anthroponyms is assessed.

SANTRAUKA

Nors kultūrinės globalizacijos sąlygomis kalba imama vertinti pragmatiniu požiūriu, o pavardė laikoma asmens, o ne kalbos nuosavybe ir net „asmens prekės ženklų“, atsižvelgiant į pagrindinius pavardės sąvokos apibrėžties aspektus, ji laikytina ne tik teisės, bet ir kalbos dalyku. Dėl šios esminės priežasties bet koks jos vartojimo reglamentavimo pokytis privalo būti pagrįstas ir kalbiniais argumentais.

Šio straipsnio tikslas – apžvelgti lietuvių moterų asmenvardžių užrašymo senuosiuose rankraščiniuose Didžiosios ir Mažosios Lietuvos šaltiniuose atvejus ir pateikti kalbinių argumentų, paremiančių ar paneigiančių nepriesaginių moterų pavardžių įteisinimo pagrįstumą.

RAKTAŽODŽIAI: asmenvardžiai, nepriesaginės moterų pavardės, netekėjusių ir ištekėjusių moterų pavardžių priesagos.
KEY WORDS: anthroponyms, non-suffixed female surnames, surname suffixes for married and unmarried females.

Apžvelgiami Didžiosios Lietuvos asmenvardžių tyrėjų istorijos dokumentuose rasti moterų nepriesaginiai asmenvardžiai, o siekiant apžvelgti moterų įvardijimo atvejus Mažosios Lietuvos regione, pasitelkiami šio straipsnio autorės 2017 m. atlikto Mažosios Lietuvos asmenvardžių (iširta apie 18600 skirtingų asmenų užrašymų, iš jų moterų – 6767) tyrimo rezultatai. Jų pagrindu įvertinama Mažosios Lietuvos moterų asmenvardžių daryba.

ĮVADAS

Atsivėrus valstybių sienoms, didėjant emigracijos ir imigracijos mastui, gausėjant mišrių šeimų, kultūrinės globalizacijos kontekste neišvengiamai keičiasi ir visuomenės požiūris į kalbą. Viešojoje erdvėje daugėja nuomonių, kad kalbą reikėtų vertinti tik pragmatiniu aspektu. Iš kalbos dažnas šių dienų jos vartotojas tikisi lankstumo, pritaikomumo prie jo poreikių, nenorima „tarnauti“ kalbos sistemos keliamiems reikalavimams. Kalbininkai, verčiantys išsaugoti senas kalbines formas, imami kaltinti prasmės netekusių „viduramžiškų tradicijų“ gynimu. Panašiai imamos vertinti ir lietuvių pavardės, kritikuojančios jas dėl to, kad užsieniečiams nepatogu mūsų ilgas pavardės ištartai, moterų ir vyrų pavardžių formos skirtumai verčia užsienyje gyvenančius lietuvius įrodinėti, kad jie yra tos pačios šeimos nariai, o Lietuvoje gyvenančias lietuves moteris diskriminuoja šeiminei padėtį atskleidžiančios pavardžių priesagos.

Šiomet sukaks 15 metų, kai Valstybinė lietuvių kalbos komisija (toliau – VLKK) priėmė 2003 m. birželio 26 d. nutarimą Nr. N-2 (87) „Dėl moterų pavardžių darymo“¹, kuriuo buvo oficialiai įteisinta galimybė moterų ir mergaičių pavardės iš vyriškos pavardės formos daryti be priesagos (tik su galūne -ė). Šios vadinosios 2003 m. *moterų pavardžių reformos* prielaidas, pasekmes ir rezultatus, praė-

jus po jos 10 metų, yra išsamiai ištyrusi Rita Miliūnaitė². Remdamasi viešojoje erdvėje šia tema paskelbta informacija (komentarai interneto svetainėse, interviu, straipsniai, kurių ypač pagausėjo po 2009 m. pavasario įvykių, kai grupė kultūros ir visuomenės veikėjų Lietuvos Respublikos Seimui pateikė kreipimąsi, raginantį skubos tvarka atšaukti VLKK 2003 m. birželio 26 d. Nr. N-2 (87) nutarimą) ir įvertinusi oficialiai VLKK atstovų nurodytą minėto nutarimo priėmimo pagrindą – „visuomenės reiškiamos nuomonės ir Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos išvada, kad dėl šeiminei padėtį atskleidžiančių pavardžių priesagų moterys gali būti diskriminuojamos“³, tyrėja teigė, kad „pati priežastis keisti moterų pavardžių darybos sistemą buvo ne kalbinė ir ne teisinė, o sociopsichologinė, svarbiausia, ką reikėjo daryti prieš priimančią nutarimą, – gerai išsiaiškinti įvairių visuomenės grupių kalbines nuostatas <...>. Deja, to nebuvo padaryta.“⁴ Kita vertus, anot R. Miliūnaitės, „XXI a. pradžios diskusijose svaresnių kalbinių argumentų prieš NMP [nepriesaginės moterų pavardės. – A. Ž.] pradėjo rodytis palyginti vėlai (o ir apskritai pavėluotai), tik su 2009 m. diskusijų banga, neišnaudojant viso XX a. diskusijoje teiktų argumentų potencialo“⁵. Kad nėra pateikta kalbinių argumentų, kurie paneigtų nepriesaginės

moterų pavardžių darybos galimybę, teigta ir 2009 m. gegužės 14 d. VLKK posėdyje⁶, kurio metu buvo svarstytas ir dėl minėtos priežasties atmetas grupės asmenų siūlymas panaikinti leidimą sudaryti moterų pavardes be priesagos (tik su galūne *-ė*). Iniciatyvos prieš nepriesagines moterų pavardes atstovai ir tradicinės (priesaginės) moterų pavardžių darybos šalininkai⁷ nutarimo priėmimo skubotumu, lietuvių pavardžių sistemos ardymu, kalbos sistemos reikalavimų atmetimu ir tautos vardyno žalojimu, kalbinių argumentų nebuvimu, jų nepakanamumu ar klaidingu interpretavimu savo ruožtu kaltino VLKK.

Kai kurie visuomenės veikėjai, politikai, vertindami asmens vardo ir pavardės statusą, teigia: „Tikiuosi ateis tas laikas, kai Seimas išdrįs pripažinti tai, ką pripažįsta ir dauguma kalbininkų – jog vardas ir pavardė yra ne kalbos objektas, o savotiškas žmogaus „prekės ženklas.“⁸ Vis dėlto, atsižvelgiant į pagrindinius

pavardės sąvokos apibrėžties aspektus (*asmens pavadinimas; antrasis dvinaris asmenvardžių sistemos narys; rodantis asmens socialinį statusą atributas; oficialus asmenvardis, suteikiantis asmeniui teisinį statusą; asmenvardis, paveldimas iš tėvo tiesiogiai, o iš sutuoktinio – netiesiogiai, registruojant juridinį santuokos faktą; kalbos paveldo dalis*), pavardė laikytina ne tik teisės, bet ir kalbos dalyku⁹. Dėl šios esminės priežasties bet koks jos vartosenos pokytis privalo būti pagrįstas ir kalbiniais argumentais. Bet ar Valstybinei lietuvių kalbos komisijai priimant 2003 m. nutarimą, kuriuo buvo įteisintos nepriesaginės moterų pavardės, kalbinių argumentų pakako ir ar apskritai jų buvo?

Šio straipsnio tikslas – apžvelgti lietuvių moterų asmenvardžių užrašymo senuosiuose rankraštiniuose Didžiosios ir Mažosios Lietuvos šaltiniuose atvejus ir pateikti kalbinių argumentų, paremiančių ar paneigiančių nepriesaginių moterų pavardžių įteisinimo pagrįstumą.

MOTERŲ ASMENVARDŽIAI DIDŽIOSIOS LIETUVOS VARDYNO ŠALTINIUIOSE

Istorijos dokumentuose paliudyta, kad senieji lietuvių moterų vardai nuo vyrų skyrėsi tik galūne. Anot Zigmo Zinkevičiaus, vyrų vardai iš seno baigdavosi *-as*, o moterų vardai – *-a* (pvz., *Daugirdas* ir *Daugirda*), ilgainiui, atsiradus vyrų vardų vediniams su galūne *-is*, išivyravo atitinkami moterų vardai su galūne *-ė* (pvz., *Daugirdas* ir *Daugirdė*), bet ši moterų vardų galūnė buvo vartojama ir šalia *-as*¹⁰. Pažymėtina, kad minėti asmenvardžiai funkcionavo ne kaip pavardės, o kaip vardai, nes „lietuviai ir daugelis kitų indoeuropiečių senovėje turė-

jo tik vardą <...>. Net kilmingi lietuviai, kurie pavardes gavo pirmiausia, 1390 m. sutartyje dar minimi tik vardais...“¹¹ Lietuvių pavardžių susidarymo tyrėjos Vitalijos Maciejauskienės tyrimo rezultatai rodo, kad kilmingųjų luomų lietuvių pavardės pradėjo rasti XV a. (valstiečiai net ir XVI a. pavardžių neturėjo), o XVIII a. lietuvių pavardžių susidarymas iš esmės jau pasibaigęs¹². Valstiečiai ir moterys pavardes gavo vėliausiai¹³.

Kaip teigia senųjų dvikamienių lietuvių asmenvardžių ir jų kilmės pavardžių tyrėja Daiva Sinkevičiūtė, „moterys retai

patekdavo į dokumentus <...>. Paprastai svarbiausias šeimoje visada buvo vyras, tėvas, brolis, o moteris buvo nurodoma tik šalia jo. Moterys į dokumentus, bent jau pačiais pirmaisiais mūsų paliudytais atvejais, patekdavo tik tada, jei jos buvo našlės, kilmingosios, turtingos, kai tekėdavo ar buvo kieno nors seserys.¹⁴ Anot V. Maciejauskienės¹⁵, kiek plačiau ir detaliau kalbėti apie moterų įvardijimą galima tik maždaug nuo XVI a. pradžios, nes šio laikotarpio dokumentuose jau randame asmenvardžių, iliustruojančių moterų įvardijimo būdus. Tyrėja nustatė, kad XVI a. ištekėjusių moterų įvardijimas pagal vyrą (sutuoktinį. – A. Ž.) nebuvo labai dažnas ar visuotinai paplitęs, dažniau moterys įvardijamos pagal tėvą. Abiem atvejais moterų antriešiams asmenvardžiams sudaryti vartojamas priešaginės darybos būdas. Dažniausiai vartojamos slaviškos priešagos *-ovna*, *-evna*, sudarant moterų asmenvardžius iš tėvo, ir *-ova*, *-eva* – iš vyro antroponimų. XVI a. šaltiniuose rasti vos keli moterų antrieji asmenvardžiai, sudaryti su lietuviškomis priešagomis (4 atvejai) ir su *-ienė* (1 atvejis)¹⁶. Maciejauskienės tyrimo duomenimis¹⁷, intensyviausiu pavardžių formavimosi laikotarpiu (XVII–XVIII a.) dokumentuose aiškiai vyrauja slaviškos kilmės priešagos, bet krikšto registracijos knygos dažniausios lietuviškos kilmės moterų asmenvardžių priešagos. Pagal tėvą moterų pavardės dažniausiai sudarytos su lietuviškomis priešagomis *-yčia*, rečiau su *-aičia*, *-ūčia*, *-učia*, slaviška *-ovna*; pagal vyrą – su lietuviškomis priešagomis *-ienė*, *-uvienė* ir su slaviška *-ova*. Z. Zinkevičiaus nuomone, ištekėjusių moterų pavardžių daryba su prie-

saga *-ienė* XVII–XVIII a. darėsi vis populiarsnė, be to, XVIII a. imtos vartoti labai įvairios netekėjusių moterų pavardžių priešagos¹⁸.

Šiaurės Lietuvos asmenvardžių empiriniai duomenys, užfiksuoti XVII a. bažnytinėje metrikų knygoje Antano Salio, liudija moterų asmenvardžių užrašymo atvejus *Derkinte*, *Loke*, *Raude*¹⁹, kurie nuo vyrų asmenvardžių skyrėsi tik galūnėmis, todėl galėtų būti vertinami kaip galūninės darybos asmenvardžiai. Kad „seniau moteriškosios lyties asmenų pavardės būdavo padaromos su galūne *-ė*“, teigia ir Zinkevičius, pasiremdamas XVII a. metrikų šaltiniu iš Žemaitijos. Anot jo, „krikštijant *Raudžio* vaikai įrašomi tik *Raudaitė* ir *Raudaitis*, o suaugę jie pasidarydavo *Raudys* ir *Raudė*. Šitokios mergaičių pavardžių darybos liekanų išlikę ir šių dienų tarmėse (Užnemunės plote) <...>, *Balčiūnė* pasakoma apie subrendusią, kartais senstelėjusią merginą, nors šiaip paprastai *Balčiūniūtė* tevartojama.“²⁰ Anot Kazimiero Garšvos, pasisakiusio dėl minėtų Antano Salio rastų asmenvardžių, „tai yra ne pavardė, o prievardis“²¹.

Nuomonę, kad XVII a. galūninės darybos moterų asmenvardžiai galėjo būti dar nevirtę pavardėmis, paremia ir Maciejauskienės atlikto tyrimo rezultatai. Išnagrinėjusi XIII–XVIII a. istorijos dokumentuose užrašytus lietuvių asmenvardžius ir ištyrusi lietuvių įvardijimo vardu ir pavarde raidą, tyrėja daro prielaidą, kad dvinaris moterų įvardijimas, kitaip negu vyrų, XVIII a. dar galėjo būti galutinai nenusistovėjęs²². Kadangi dvinario įvardijimo nusistovėjimas yra viena pagrindinių prielaidų pavardėms atsirasti²³, nėra pagrindo teigti, jog moterų asmenvardžiai jau buvo virtę pavardėmis chro-

nologiškai anksčiau (XVII a.), t. y. dar prieš nusistovint dvinariam įvardijimui.

Taigi trūksta objektyvių duomenų, rodančių, kad XVII a. Didžiosios Lietu-

vos vardyno šaltiniuose paliudyti galūnės darybos moterų antrieji asmenvardžiai galėjo funkcionuoti kaip jau susiformavusios pavardės.

MOTERŲ ASMENVARDŽIAI MAŽOSIOS LIETUVOS VARDYNO ŠALTINIUOSE

Moterų įvardijimo atvejų Mažosios Lietuvos regione apžvalgai pasitelkiami šio straipsnio autorės 2017 m. atlikto tyrimo²⁴ rezultatai: kilmės ir darybos (struktūros) aspektais buvo ištirta daugiau kaip 18 600 skirtingų asmenų užrašymo rankraštinėse bažnytinėse knygosose atvejų (iš jų moterų – 6767), liudijančių asmenvardžius, funkcionavusius Mažonojoje Lietuvoje XVIII–XIX a. Asmenvardžiai išrinkti iš 10 Mažosios Lietuvos pirminių šaltinių: Ragainės, Įsruties ir Tilžės apskričių bažnytinių krikšto, santuokų, mirčių registravimo ir kt. rankraštinių knygų. Septyni iš jų saugomi EZA²⁵, trys – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriaus fonduose²⁶.

Atlikus visų tiriamuosiuose šaltiniuose registruotų asmenų įvardijimo atvejų struktūros analizę nustatyta, kad jau XVIII a. pradžioje tiriamajame Mažosios Lietuvos regione vyravo dvinariai įrašai (Tilžės apskrities šaltiniuose – apie 99 proc., Ragainės – 98 proc., Įsruties – 90 proc. visų įrašų). Pasitaikę vienanario įvardijimo atvejai yra nulemti nekalbinių aplinkybių: šaltinio tipo, raštininko individualaus sprendimo rašyti tik pirmąjį asmenvardį, duomenų pateikimo tvarkos įrašė ir pan. Pavyzdžiui, registruojant vaikų ir kūdikių mirtis, 1721–1766 m. Didlaukių (Įsruties apskritis) bažnyčios

mirčių registre dažniausiai pateikiami tik vaikų (kūdikių) vardai, bet tėvai visada įrašyti dviem asmenvardžiais. To paties šaltinio 1733 m. straipsniuose pasitaikė asmens užrašymo atvejų, kai teikiant informaciją apie asmens giminystės santykius, buvo paminėtas ir kitas asmuo – šis buvo užrašomas tik pavarde (*Raûpfênês Dukte, Skwernênes Boftras* ir kt.). Visais atvejais taip užrašomos tik moterys (kartais – našlės), pavyzdžiui: *Ane Lamaiczia, Raûpfênês Dukte iš Pèterkoemê, mirre d. 20 Febr. treciamê Mettê; Mercius Nymonaitis, Skwernênes Boftras, Paballûs, laidûts d. 23 Maji; Aggutte Szattêne, Naşles Mëfûwênês Moma iš Geniškû, nûglu Smercziu mirre d. 15 Juny*. Ragainės bažnyčios lietuvių krikšto, santuokų ir konfirmacijos registravimo knygoje (1757–1767) krikštijami kūdikiai buvo įrašyti tik vardais, o kūmų ir tėvų įvardijimai absoliučiai visi dvinariai. Trinario įvardijimo atvejų tiriamuose šaltiniuose nustatyti du pagrindiniai tipai: 1) vardas + ištekėjusios moters pavardės lytis (sudaryta iš sutuoktinio pavardės) + netekėjusios moters pavardės lytis (sudaryta iš tėvo pavardės), pavyzdžiui, *Marike Witkiunene Niklausfate*; kartais prieš trečiąjį įvardijimo narį (netekėjusios moters pavardę) dar buvo pateikiama nuoroda *gim.*, pavyzdžiui, *Maru33e Kiszkatenė gim. Getkantyte, Mare Doc3uwaitene gim. Pus3nyte*;

2) vardas + vardas + pavardė, pavyzdžiui: *Morta Marike Stenkate, Morta Aduze Doczunate, Ane Marike Frišate*. Daugiausia trinario įvardijimo atvejų buvo kitautaučių asmenų užrašymuose.

Ragainės bažnyčios 1769–1822 m. krikšto registravimo knygoje rasti ir sunkiau moterų pavardžių darybos požūriū vertinami trinario įvardijimo atvejai, pavyzdžiui: *Marike Kairate Gerke, Anike Adomate Pempate, Marike Pempate Krizonate, Madlyna Enzelate Relingate, Ragyna Fromate Frišate*. Kadangi prieš pirmą įvardijimo narį duodama nuoroda vok. *Witwe*, „našlė“, o prieš trečią – vok. *geb.*, „gimusi“, aišku, kad tai našlių įvardijimo atvejai. Kadangi šaltinis rašytas vokiečių kalba ir tokių atvejų pasitaikė vos penki, darytina prielaida, kad šie atvejai, kai našlių pavardžių lytys neturi ištekJusių moterų pavardžių formai būdingos priesagos (-ene, -ène, -ènè ir pan.), yra atsiradę dėl nekalbinių priežasčių (asmenis registravo nemokantis ar silpnai lietuvių kalbą mokantis raštininkas).

1721–1766 m. Didlaukių (Įsruties apskritis) bažnyčios mirčių registre greta asmenvardžių (vardas ir pavardė) teikiama įvairi nekalbinė informacija, susijusi su asmens socialiniu statusu. Dažnai minimas mirusio asmens amžius, pavyzdžiui: *mazas kūdikis, Waikalis, Waikalis jauns, Waikalis triliktū Matū, mergaitė 5 nedelu, Dwyunczus* (kilm.), *lūmas Jaunikaitis, Jaunikaite* (mot. g.) *16 Metū, fens žmogus, fenna žmona* (mot. g.), *šimto Metū fena žmonela, lūma žmona, fens wyrs, fena moteriške*; pateikiami duomenys apie mirusiojo šeimos padėtį ar giminytės ryšius, pavyzdžiui: *Sunuf, Sunelis pirmagimis, Dukte, maza Dukteraitė, dukteraitė*

*pirmagimyte, Duktele junioris*²⁷, *nebašninko Duktele, Dukrela, Pofunis, Podukra, Augintinnis, Augintinele, Boftras*²⁸, *fena Moma, Našlys, Našle, Našlė, Witwe*²⁹, *Pati, Patti, Uxor*³⁰, [*Bužsės Lukfaitcziôs*] *fuderrėts Jaunikkis, [Mercziaus Kunroto iš Geniškū] Ofwis, [Sennoji Razumėne, Petro Spykio] Ūšwėne, [Naudziū] zents, vulgo*³¹ *Ribbinzintis*; duomenys apie socialinę padėtį, pavyzdžiui: *Gaspadorus, Bernas, [Jurgis Pakullio] berns, Bernuks, Merga, Ukininks, ukininkėne* (mot.), *fens ukininke* (vyr.) *bey Rakmons, SIRRattėle, Monsijneher, Warts, Oberwarto* (kilm.), *Kalwis, Kerdzus, Lofininks, Szaltysaus* (kilm.), *Szulmistro* (kilm.), *Žardininko, Žalnerus, žalnėrkôs* (kilm.), *šwiežburis*. Pažymėtina, kad kai kuriais atvejais nekalbinę informaciją reiškiantys žodžiai savo forma panašūs į pavardes, pavyzdžiui, *Urte Jodgalwėne, Kerdzuwėne* (matyt, kerdžiaus žmona) *iš Didlauckio, mirre d. 20 Dez. 1732 m.* Vis dėlto šie žodžiai (*Kerdzuwėne, Kalwene*), nors ir parašyti didžiąja raide, negali būti vertinami kaip onimai, nes apskritai nemaža dalis daiktavardžių, tarp jų ir profesijos pavadinimai, šaltinyje rašomi didžiąja raide (matyt, dėl vokiečių rašybos įtakos), pavyzdžiui, *dukteraitė Kerdzaus, Sunelis Želneraus, fens Lofeninks*. Taigi tai tik nekalbinė informacija, bet ne asmenvardžiai. Pažymėtina, kad tokie įvardijimo atvejai, kai yra teikiama papildoma (nekalbinė) informacija, iš dalies primena prievardžius (jie funkcionavo pavardėms dar tik besiformuojant), tačiau mūsų tiriamuose šaltiniuose registruojant asmenis vis dėlto pirmiausia įrašomi jo abu asmenvardžiai (vardas ir pavardė) ir tik po to, atskyrus skyrybos ženklais, teikiama papildoma informacija. Šių atvejų

nereikėtų sieti su pavardžių formavimo-si procesu, nes oficialiai registruojant asmenį, pirmenybė teikiama asmenvardžiams (vardas ir pavardė), o tik po to priduriama papildoma informacija. Kadangi susiformavusios pavardės neturėjo teisinio statuso, o gyvojoje liaudies kalboje dar buvo vartojami įvairūs kiti asmeniui papildomai identifikuoti asmenvardžiai (pravardės ir kt.), kunigai, registruodami asmenis, šią informaciją paprastai užrašydavo ir bažnytinėse knygose. Matyt, panašiai galėtų būti vertintini ir šie atvejai, pavyzdžiui: *Marryke Pupkuwène od Smilgènè, <...> mirre*

26 Febr., 1733 m. įrašas, *Urte Strelaitczia od Molutczia, <...> Jurgis Strele od Moluf <...>*, 1733 m. įrašas. Papildomos informacijos ir netgi neoficialių asmenvardžių užrašymo dokumentuose praktika XVIII a. egzistavo ir Didžiosios Lietuvos³², taip pat ir zalcburgiečių (dabartinė Austrija) XVIII–XIX a. šaltiniuose³³.

Šaltiniuose vyraujančių dvinario įvardijimo atvejų bendroji apžvalga parodė, kad dažniausiai dvinario įvardijimo formulė yra tokia: vardas + pavardė (antrasis asmenvardis), o visos pasitaikiusios išimtys yra nulemtos įvairių nekalbinių aplinkybių.

XVIII–XIX A. MAŽOSIOS LIETUVOS MOTERŲ ASMENVARDŽIŲ DARYBA: EMPIRINIO TYRIMO REZULTATŲ ĮVERTINIMAS

Nustatyta, kad tiriamuose šaltiniuose užrašytų moterų pavardžių (antrųjų asmenvardžių) darybos pamatas visada yra vyro pavardė (antrasis asmenvardis): netekėjusios moters – tėvo, o ištekėjusios moters – sutuoktinio.

Iš viso darybos požiūriu tiriami 6767 moterų antrųjų asmenvardžių užrašymo atvejai: Įsruties aps. – 427 (247 netekėjusių ir 180 ištekėjusių moterų), Ragainės aps. – 5693 (5286 ir 407), Tilžės aps. – 647 (640 ir 7).

Ir vyrų, ir netekėjusių moterų antrųjų asmenvardžių priesagų produktyvumo statistinės analizės rezultatai rodo, kad jų struktūrą tiriamuoju laikotarpiu (XVIII–XIX a.) Mažojoje Lietuvoje reprezentavo vyraujantis struktūros tipas su lietuviška patronimine priesaga *-ait-*: Įsruties aps. priesagų *-aitè, -aičia* produktyvumas siekia 41,29 proc.; Ragainės aps. – 92,73 proc.; Tilžės aps. – 92,97 proc. visų netekėjusių

moterų antrųjų asmenvardžių. Pažymėtina, kad Įsruties ir Ragainės apskrityse antrieji asmenvardžiai gerokai dažniau (Įsruties aps. – 98,03 proc., Ragainės aps. – 62,99 proc.) buvo sudaromi su priesaga *-aičia*, pavyzdžiui: *Albušaitczia, Austynaitczia, Ašmuttaicze, Doczunaitczia, Graumed-daitczia*, o Tilžės aps. šaltiniuose nenustatytas nė vienas toks atvejis. Kadangi Tilžės aps. tiriamieji asmenvardžiai užrašyti XVIII a. pab., o Ragainės aps. asmenvardžių tyrimo rezultatai parodė, kad *-aičia* vedinių tuo metu (maždaug nuo 1788 m.) akivaizdžiai ėmė mažėti, darytina teorinė prielaida, kad su priesaga *-aičia* jau susiformavusios pavardės nebuvo daromos. Šiai prielaidai pagrįsti svarbus argumentas – santykis su vyrų antraisiais asmenvardžiais. Kaip jau buvo minėta, didžioji jų dalis (net 70,23 proc.) Tilžės apskrityje tiriamuoju laikotarpiu jau neturėjo aktualių priesagų. Remiantis Maciejauskienės³⁴

tyrimo išvada, kad patronimams virstant pavardėmis patroniminės priesagos buvo numetamos, galima daryti prielaidą, kad šio proceso metu nebeliekant „gyvosios“ darybos motyvacijos su tėvo asmenvardžiu santykio (pvz., *Adomaitis* – *Adomo* sūnus), patronimai neteko savo atitinkamų darybos priemonių darybos reikšmių ir funkcijų. Kita vertus, formuojantis pavardžių sistemai ir išliekant aiškiam moters pavardės antrinės darybos iš vyro (tėvo ar sutuoktinio) pavardės santykiui, vartotos tuo metu kalboje tame regione funkcionavusios darybos priemonės. Tokiu būdu įsivyravusi visoje Mažojoje Lietuvoje populiarī priesaga *-aitė* išstūmė iš oficialiosios vartosenos senuosius galūnės *-ė* ir priesagos *-aičia* (plg. *Budvilė* ar *Budvilaičia* – *Budvilo* duktė) vedinius.

Kad Mažojoje Lietuvoje dar prieš susiformuojant moterų pavardėms galėjo funkcionuoti ir galūnės *-ė* vedinių, liudija mažiau nei vienas procentas viename iš Ragainės (19 asmenvardžių, t. y. 0,36 proc.) apskrities šaltinių užrašytų moterų dvinario įvardijimo atvejų, kurių antrieji nariai koreliuoja su tame pačiame šaltinyje užrašytais vyrų antraisiais asmenvardžiais, nuo jų besiskirdami tik galūne *-ė* (šaltinyje užrašyta *-e*), pavyzdžiui, *Baltruše* ir *Baltrušis*, *Baršte* ir *Barštis*, *Barštys*, *Budvillė* ir *Budvills*, *Kakše* ir *Kakšys*, *Lorencze*, *Pautške* ir *Pautška*, *Tennike* ir *Tennikis*, *Walanteje* ir *Walantejus* ir kt. Iš šaltinyje pateiktų duomenų matyti, kad šio tipo asmenvardžiai Ragainės aps. funkcionavo nuo 1761 iki 1773 m. ir priklausė krikšto registravimo knygoje užrašytoms kūmoms. Duomenys 105 puslapyje esančio įrašo, kuriame kūmos (*Cattuše Rocze*) ir krikštijamo kū-

dikio tėvo (*Tumšas Roczyś*) asmenvardžių kamienai sutampa, leistų teigti, kad jų turėtojai – brolis ir sesuo. 1721–1766 m. Didlaukių (Įsruties apskritis) bažnyčios mirčių registre nustatyti atvejai (66 asmenvardžiai, t. y. 26,72 proc.), kai koreliuoja akivaizdžiai tos pačios šeimos mot. ir vyr. antrųjų asmenvardžių lytys, t. y. dukros antrasis įvardijimo narys nuo tėvo skiriasi tik galūne *-ė*. Pažymėtina, kad šiame šaltinyje mot. asmenvardžiai su galūne *-ė* sudaryti iš vyr. asmenvardžių, savo struktūroje jau turėjusių priesagas. Daugiausia tokių atvejų pasitaikė asmenvardžių struktūrinio tipo su priesaga *-ait-* grupėje, plg.: *Albušaitczia* ir [kilm.] *Albušaitczio*, *Blagnaitczia* ir [kilm.] *Blagnaitczio*, *Braffaitczia* ir [kilm.] *Braffaitczio* ir kt. Dėl pozicijos dažniausiai rašoma *-ia*, tačiau užrašoma ir *-e*, plg.: *Lenkaicze* ir *Lenkaiczo*, *Mazeikacze* ir *Mazeikaczio* ir kt. Pasitaikė koreliacijos atvejų ir su kitokios struktūros vyr. asmenvardžių lytimis, plg.: *Stankewitšia* ir (kilm.) *Stankewitš*, *Schawolyte* ir (kilm.) *Schawolytczio*, *Waktoryte* ir (kilm.) *Waktoritczio*. Tokių asmenvardžių rasta tik iki XVIII a. 5-ojo dešimtmečio (maždaug iki 1748 m.), tikriausiai jie dar nebuvo virtę pavardėmis. Pažymėtina, kad visais tiriamuose šaltiniuose paliudytais atvejais galūninės darybos tipo antrieji moterų asmenvardžiai priklauso netekėjusioms moterims.

Nustatyta, kad be priesagos *-ait-*, netekėjusių moterų antrieji asmenvardžiai dar buvo sudaromi su priesagomis *-ikė*, *-ytė*, *-(i)ūčia*, *-utė*, *-(i)ūtė*, *-ukė*. Daugiausia tokių atvejų buvo Įsruties apskrityje: 23,89 proc. visų netekėjusių moterų asmenvardžių sudaryti su priesaga *-ytė*, 8,1 proc. – su *-učia*, *-(i)ūčia*, *-ikė*, o 26,72 proc. nuo tėvo

antrojo asmenvardžio skyrėsi tik galūne. Kadangi kitose dviejose apskrityse šie atvejai tesudarė vos po 7 proc. (Ragainės aps. *-ytė* – 6,36 proc., *-ikė*, *-(i)ūčia*, *-ukė*, *-utė*, *-(i)ūtė* – tik 0,55 proc.; galūninės darybos vedinių – 0,36 proc.; Tilžės aps. – *ikė* – 6,09 proc., *-ytė* – 0,47 proc., *-utė* – 0,16 proc., galūninės darybos vedinių – 0,31 proc.), darytina prielaida, kad chronologiškai iš visų tiriamųjų duomenų seniausi (XVIII a. pirmoji pusė) Įsruities aps. asmenvardžiai tuo metu dar funkcionavo kaip patronimai. Taip pat nustatyta, kad pavardės su priesaga *-ytė* maždaug nuo XIX a. vid. ėmė keisti iki tol ypač populiarius *-aitė* vedinius.

Netekėjusių moterų antrieji asmenvardžiai su visomis šaltiniuose užfiksuotomis priesagomis daromi iš įvairių šaltiniuose užrašytų vyrų (tėvų) antrųjų asmenvardžių – susiformavusių aiškių darybos dėsningumą kildinant netekėjusių moterų pavardes iš vyrų (t. y. dukters iš tėvo) pavardžių lyčių nenustatyta. Darytina išvada, kad XVIII–XIX a. Mažojoje Lietuvoje, kaip tuo pačiu metu ir Lietuvoje³⁵, moterų pavardžių darybos iš vyrų pavardžių dėsningumai dar nebuvo nusistovėję.

Tarp ištekėjusių moterų antrųjų asmenvardžių galūninės darybos atveju nepasitaikė, visiškai vyravo asmenvardžiai, iš sutuoktinio antrojo asmenvardžio sudaryti su priesagomis *-ene*, *-ėne*, *-ėnė*. Visos šios priesagos greičiausiai sietinos su dialektologiniu variantu *-ėnė* – su šiuo variantu (ne su *-ienė*) ir žemaičių šnektose buvo visais atvejais sudaromos ištekėjusių moterų pavardės.

Tiriamuosiuose šaltiniuose rasta asmenvardžių, turinčių formantą *-uv-* (dial. *-ov-*), kuris laikytinas refleksu, gautu iš *u*-kamienių dviskiemenių vyrų asmenvardžių. Įdomu, kad tiriamuoju laikotarpiu su šiuo formantu funkcionavo ne tik ištekėjusių, bet ir netekėjusių moterų (ir netgi vyrų) antrieji asmenvardžiai. Netekėjusių moterų asmenvardžiuose minėtas refleksas atsiranda pagal panašų modelį, kaip ir ištekėjusių moterų, t. y. sudarant vedinius (dažniausiai priesagos *-aitis*, retais atvejais *-ytis*) iš *u*-kamienių vyrų asmenvardžių, tik pamatinis žodis šiuo atveju yra kitas – ne sutuoktinio, bet tėvo antrasis asmenvardis. Pasitaikė atveju, kai *-uv-* gaunamas iš tėvo asmenvardžio, jau turėjusio šį refleksą, t. y. pamatinis žodis yra atitinkamos priesagos vedinys.

IŠVADOS

Nors kultūrinės globalizacijos sąlygomis kalba imama vertinti pragmatiniu požiūriu, o pavardė laikoma asmens, o ne kalbos nuosavybe ir net „asmens prekės ženklu“, atsižvelgiant į pagrindinius pavardės sąvokos apibrėžties aspektus (*asmens pavadinimas; antrasis dvinarės asmenvardžių sistemos narys; rodantis asmens socialinį statusą atributas;*

oficialus asmenvardis, suteikiantis asmeniui teisinį statusą; asmenvardis, paveldimas iš tėvo tiesiogiai, o iš sutuoktinio – netiesiogiai, registruojant juridinį santuokos faktą; kalbos paveldo dalis), pavardė laikytina ne tik teisės, bet ir kalbos dalyku. Dėl šios esminės priežasties bet koks jos vartosenos pokytis privalo būti pagrįstas ir kalbiniais argumentais.

Kalbinių argumentų, paremiančių ar paneigiančių nepriesaginių moterų pavardžių įteisinimo pagrįstumą, stokos priešastis objektyvi – trūksta istorijos dokumentuose užfiksuotų empirinių duomenų.

Didžiosios Lietuvos istorinių asmenvardžių tyrėjai rašytiniuose šaltiniuose yra radę lietuvių moterų senųjų vardų ir net gerokai vėliau (XVII a.) funkcionavusių antrųjų asmenvardžių, kurie nuo vyrų asmenvardžių skyrėsi tik galūnėmis. Darybos požiūriu jie vertintini kaip galūninės darybos vediniai, tačiau nėra jokių objektyvių duomenų, rodančių, kad XVII a. Didžiosios Lietuvos vardinio šaltiniuose paliudyti galūninės darybos moterų antrieji asmenvardžiai galėjo funkcionuoti kaip jau susiformavusios pavardės.

Atlikus XVIII–XIX a. Mažosios Lietuvos moterų antrųjų asmenvardžių (pavardžių) darybos požiūriu empirinį tyrimą nustatyta, kad jų darybos pamatas – vyro antrasis asmenvardis: netekėjusios moters – tėvo, o ištekėjusios moters – vyro (sutuoktinio).

Ištyrus netekėjusių moterų antruosius asmenvardžius, rasta duomenų, leidžiančių daryti prielaidą, kad Mažojoje Lietuvoje populiori priesaga *-aitė* išstūmė iš vartosenos senuosius galūnės *-ė* (šaltiniuose rašoma *-e* ir kartais *-ia* dėl pozicijos) ir priesagos *-aičia* (plg. *Budvilė* ar

Budvilaičia – *Budvilo* duktė) vedinius. Taip pat nustatyta, kad maždaug nuo XIX a. vid. iki tol ypač populiorius priesagos *-aitė* vedinius ėmė keisti pavardės su priesaga *-ytė*.

Tarp ištekėjusių moterų antrųjų asmenvardžių galūninės darybos atveju nepasitaikė, vyravo pavardės, iš sutuoktinio pavardės sudarytos su priesagomis *-ene*, *-ėne*, *-ėnė*. Visos šios priesagos greičiausiai sietinos su dialektologiniu variantu *-ėnė* – su šiuo variantu (ne su *-ienė!*) ir žemaičių šnektose buvo sudaromos ištekėjusių moterų pavardės.

Pažymėtina, kad empirinėje XVIII–XIX a. Mažosios Lietuvos moterų antrųjų asmenvardžių (ištirta apie 18 600 skirtingų asmenų užrašymų, iš jų moterų – 6767) medžiagoje nebuvo rasta nė vieno atvejo, liudijančio, kad ištekėjusios moters pavardė iš sutuoktinio pavardės būtų sudaryta galūninės darybos būdu. Tiriamuoju laikotarpiu Mažojoje Lietuvoje funkcionavo tik netekėjusių moterų galūninės darybos antrieji asmenvardžiai (kai kuriais atvejais – patronimai, kai kuriais – jau galbūt susiformavusios pavardės), tačiau jų darybos pamatas – kitas (tėvo pavardė). Taigi objektyvių duomenų, paremiančių ištekėjusių nepriesaginių moterų pavardžių funkcionavimą istoriniame Mažosios Lietuvos vardinyne nenustatyta.

Literatūra ir nuorodos

¹ *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 65-3009.

² Rita Miliūnaitė, *Ką manote apie nepriesagines moterų pavardes?* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.

³ Jūratė Palionytė, Iš Valstybinės lietuvių kalbos komisijos veiklos, *Kalbos kultūra* 77, 2004, p. 158–

164, 161, cit. iš Rita Miliūnaitė, *Ką manote apie nepriesagines moterų pavardes?* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013, p. 90.

⁴ Rita Miliūnaitė, *Ką manote apie nepriesagines moterų pavardes?*, p. 110.

⁵ Ten pat, p. 117.

- ⁶ Ten pat, p. 96–97.
- ⁷ Kazimieras Garšva, Lietuvos moterų nepriesaginės (latviškos darybos) pavardės, *Kalbos kultūra* 85, 2012, p. 216–224.
- ⁸ Remigijus Šimašius, 2012-07-20, cit. iš: Rita Miliūnaitė, *Ką manote apie nepriesagines moterų pavardes?*, p. 22.
- ⁹ Rita Miliūnaitė, *Ką manote apie nepriesagines moterų pavardes?*, p. 21–23.
- ¹⁰ Ten pat; Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, p. 29, 42.
- ¹¹ Kazimieras Garšva, Lietuvos moterų nepriesaginės (latviškos darybos) pavardės, p. 217.
- ¹² Vitalija Maciejauskienė, *Lietuvių pavardžių susidarymas. XIII–XVIII a.* Vilnius: Mokslas, 1991, p. 112–113.
- ¹³ Kazimieras Garšva, Lietuvos moterų nepriesaginės (latviškos darybos) pavardės, p. 217.
- ¹⁴ Lina Smolskienė, *Kaip ir kodėl atsirado lietuviškos pavardės?* 2016-01-18, cit. iš interviu su Daiva Sinkevičiūte. Prieiga internete: <<https://kultura.lrytas.lt/istorija/2016/01/18/news/kaip-ir-kodel-atsirado-lietuviskos-pavardes--537660/>>.
- ¹⁵ Vitalija Maciejauskienė, *Lietuvių pavardžių susidarymas. XIII–XVIII a.*, p. 249.
- ¹⁶ Ten pat, p. 254–256.
- ¹⁷ Ten pat, p. 296–300.
- ¹⁸ Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių asmenvardžiai*, p. 42.
- ¹⁹ Antanas Salys, *Raštai 2: Tikriniai vardai*. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1983, p. 14, cit. iš: Kazimieras Garšva, Lietuvos moterų nepriesaginės (latviškos darybos) pavardės, p. 219.
- ²⁰ Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje*. Vilnius: Mokslas, 1977, p. 236; Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių asmenvardžiai*, p. 337–338.
- ²¹ Kazimieras Garšva, Lietuvos moterų nepriesaginės (latviškos darybos) pavardės, p. 219.
- ²² Vitalija Maciejauskienė, *Lietuvių pavardžių susidarymas. XIII–XVIII a.*, p. 296.
- ²³ Ten pat, p. 20.
- ²⁴ Aušra Žemienė, *Mažosios Lietuvos asmenvardžiai XVIII–XIX a.* Vilnius: Technika, 2017.
- ²⁵ EZA – Centrinis evangelikų archyvas, Berlynas (Vokietija). Šaltinių identifikavimo žymenys archyve: EZA 3404, EZA 3409, EZA 3405; EZA 3604, EZA 3593; EZA 1731, EZA 1735.
- ²⁶ Šaltinių identifikavimo žymenys archyve: LNMMB RKRS F103-805, LNMMB RKRS F103-666, LNMMB RKRS F103-679.
- ²⁷ Lot. *junior* – „jaunesnysis“.
- ²⁸ Liet. polonizmas *bostras* – „nesantuokinis vaikas“.
- ²⁹ Vok. *Witwe* – „našlė“.
- ³⁰ Lot. *Uxor* – „žmona“.
- ³¹ Lot. *vulgo* – „paprastai“.
- ³² Vitalija Maciejauskienė, *Lietuvių pavardžių susidarymas. XIII–XVIII a.*, p. 113.
- ³³ Jakob Ebner, *Wie sagt man in Österreich? Wörterbuch des österreichischen Deutsch*. Mannheim-Wien-Zürich: Dudenverlag, 2009, S. 408.
- ³⁴ Vitalija Maciejauskienė, *Lietuvių pavardžių susidarymas. XIII–XVIII a.*, p. 51–169.
- ³⁵ Plg. ten pat, p. 48–59.